

HARRY PARKIN, *The Concise Oxford Dictionary of Family Names in Britain* [A nagy-britanniai családnevek kézisztára]

Oxford University Press, Oxford, 2021. 1009 lap

1. Az alábbiakban ismertetett szótár a 2016-ban megjelentetett, négykötetes FaNBI. (*The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland*) egykötetesre tömörített változata. Szerkesztője – aki a köteten szerzőként van feltüntetve – maga is részt vett a FaNBI. óriási vállalkozásában, melynek célja feltárni napjaink nagy-britanniai és írországi családneveinek eredetét a korábbi alapokra építve, de újabb alapelvek, források és módszerek alapján. A kötet igen alapos, ennél fogva az átlagosnál jóval terjedelmesebb bevezetése a négykötetes nagyszótár szerkesztői (PATRICK HANKS, RICHARD COATES és PETER MCCLURE) által írt előszónak a PARKIN által átdolgozott változata (ix–xxvii). A bevezetés elején – szokatlan módon – egy külön tartalomjegyzék is segíti az olvasóknak e fejezetben való tájékozódását. Erre szükség is van, mivel a bevezetés felépítése – műfajához képest – igen összetett: húsz pontra, pontosként pedig legalább öt alpontra tagolódik. Ennek oka, hogy az átlagos névszótáraknál több témát tárgyal, viszonylag nagy részletességgel: bemutatja a FaNBI. projektet,¹ majd részletesen tájékoztatja az olvasókat a kézisztárnak a nagyszótárhoz való viszonyáról (ix–xi), a kézisztár és a szócikkek tartalmáról és felépítéséről (xi–xii), a két szótár forrásairól (xii–xiii) és az általuk használt családnév-tipológiáról (xiv–xvi), a családnév mint névfajta mibenlétéről és a családnévek eredetéről (xiii–xiv), Nagy-Britannia mai családnévállományának eredet szerinti rétegeiről és azok jellemzőiről, történeti alakulásáról (xiv–xxvi), valamint az angol nevek földrajzi megoszlásáról.

2. Mindkét szótár alapja több korábbi családnévszótár, melyek Anglia, Skócia, Írország, Wales és a Man-szigetek családnévanyagát dolgozták fel. Ugyanakkor számos olyan név is bekerült az anyagba, amelyeket korábban még nem magyaráltak; ezek főként történeti forrásokból (pl. összeírásokból) származnak. A FaNBI. kutatóinak célja a korábbi szótárak véleményük szerint téves etimológiáinak javítása is volt; ennek során nagyban támaszkodtak a genealógiai információkra. A nagyszótár és a kézisztár közti, a címszóval rendelkező nevek számát illető különbség – legalábbis a szótárak fizikai terjedelméhez viszonyítva – meglepően kicsi, szinte elenyésző: az előbbi 46 000, az utóbbi 43 500 címszót tartalmaz. Ugyanakkor az eltérés nem pusztán mennyiségi: mindkét szótárban van olyan címszó, illetve adattípus, amely a másikban nem szerepel. A két szótár anyaga ugyanis eltérő kritériumok alapján állt össze (ix–xi): míg a nagyszótár készítésekor a tudományos, nyelvészeti és történelmi hasznosíthatóságot helyezték előtérbe, addig a kézisztár célja elsősorban a nagyközönség tájékoztatása. Ezért ez utóbbiból kimaradtak a kifejezetten ritka vagy kihalt nevek (mert ezeket feltehetőleg kevésbé

¹ A projekt és a négykötetes nagyszótár címe megegyezik, így a FaNBI. mindkettő rövidítéseként használatos. Magam azonban – a félreértés elkerülése érdekében – a továbbiakban a rövidítést csak a projektre használom; a négykötetes kiadványra *nagyszótár*-ként, az itt ismertetett egykötetesre pedig *kézisztár*-ként utalok.

keresnék a nevük iránt érdeklődők), s különösen azok az ír eredetű nevek, amelyeknek kevés a viselőjük Nagy-Britanniában (ezeket ugyanis egy külön ír családnévszótárban közlik). A gyakoriságot azért alkalmazták mindkét szótárban a bekerülés kritériumaként (Nagy-Britannia 2011-es családnév-gyakorisági adataira támaszkodva), mert általánosságban elmondható, hogy minél ritkább egy név, annál nehezebb feltárni az etimológiáját és a történetét az adatok csekély száma miatt. Mivel a FaNBI. kutatói úgy tapasztalták, hogy kb. 30 viselőnél van az a küszöb, amely alatt már nemigen tudnak megfelelő bizonyítékokat gyűjteni az etimológia kidolgozásához, a kéziszótár szerkesztője ezt választotta a bekerülés gyakorisági kritériumának. A 2011-es gyakorisági adatokat összevetette az 1881-es censuszéival is. Számos olyan név van, amely az 1881-es összeírásban még nem szerepelt, mai gyakorisága azonban jócskán meghaladja a bekerülési küszöböt: ezek jellemzően a 2. világháború után jelentek meg a nagy-britanniai családnévanyagban (pl. távol- és közel-keleti, illetve kelet-európai nevek). Ezeket tanácsadók segítségével magyarázták (akiknek kilétét a kötet nem árulja el), de a fókusz – érthető módon – nem ezekre, hanem a Brit-szigetek középkorra visszavezethető névanyagára helyezték.

A tömörítés emellett nemcsak a névanyagot, hanem a szócikkek tartalmát is érintette: elsősorban ennek köszönhető a két szótár szócikkeinek száma közti minimális eltérés. A kéziszótár ugyanis – szemben a nagyszótárral – nem közli a történeti adatokat, amelyekre egy-egy név etimológiája épül; a „további információk” részt is kihagyja, és a projektben felhasznált források is csak a nagyszótárban található meg teljes részletességgel (xii).

3. A szócikkek négy információípust tartalmaznak: 1. kiejtés; 2. 1881-es gyakoriság; 3. azok a területek, amelyeken a név a leggyakoribb; 4. szöveges magyarázat. A címszavak nagyjából fele névváltozat, mivel igen sok a több változatban is élő név az anyagban. A *Caldicott*-nak például több mint húsz ejtés- és írásváltozata van, nem beszélve a kihaltakról (xi); ezeket a szokott módon utalások kötik össze. Az ilyen esetekben általában a leggyakoribb változat lett a főváltozat, kivéve, ha a kevésbé gyakoriak közt van olyan, amely etimológiailag áttetszőbb, és/vagy megkönnyíti a változatok összefüggését és alakulásuk megértését. Az utalórendszer szűrőpróbaszerű ellenőrzése azonban némi kétséget ébreszt az eljárás módszerességét illetően. Az *Alwin*-nél például mint (feltehető) főváltozatnál három névre szerepel utalás: *Alden*, *Aylvin*, *Elvin*. Az *Alvin* és az *Alwyn* változat viszont nem szerepel benne, holott az *Alwyn* szócikke az *Alwin*-hez irányítja az olvasót. Az *Alvin* szócikke nem tartalmaz magyarázatot, helyette az *Elvin*-hez irányít, amelyből azonban szintén kimarad a leíró rész, helyette az *Alwin*-hez utalja a felhasználót. Az utalók rendszerének e bonyolultsága (külső szemmel nézve akár kevésbé átgondoltnak tűnő volta) érthető módon nem könnyíti meg a szótár használatát, például egy-egy név esetében a szótárban szereplő összes változat megtalálását és egymáshoz való viszonyuk átlátását.

A nevek földrajzi megoszlásának vizsgálatához az 1881-es census, illetve STEVEN ARCHER arra épülő névátlasza (2015) szolgáltatta az alapot; az újabb gyakorisági adatok alapján ugyanis a belső migráció miatt csak kevésbé pontos képet lehetne rajzolni. A cél itt nem a teljes földrajzi megoszlás bemutatása, csupán annak megadása, hogy hol volt a leggyakoribb a név (ez segíthet meghatározni a családnév eredetét, különösen akkor, amikor egy helynévi eredetű családnév mögött számos azonos vagy hasonló nevű település állhat). A nagyobb földrajzi egységek (megyék, régiók, szigetek) nevét rövidítve adja meg

a szótár; pl. *WR Yorks = West Riding of Yorkshire*. Ezeket a rövidítéseket a bevezetés végén található jegyzék oldja fel (xxix–xxx). A jegyzék ellenőrzése még akkor is fontos, ha a földrajzi utalás egyébként egyértelműnek tűnik, mint arra a bevezetés felhívja a figyelmet (xi–xii): ebből derül csak ki ugyanis, hogy például a *London* nemcsak a várost jelöli, hanem Middlesex, Essex, Kent és Surrey azon részeit is, amelyekből később a *Greater London* 'Nagy-London' nevű régió lett.

A magyarázatok először azt a társadalmi csoportot adják meg, amelyből a név származik. Ahhoz, hogy ne értelmezzük félre a szótár információit, folyamatosan szem előtt kell tartanunk, hogy a névszótárakra jellemző eljárástól, illetve megközelítéstől eltérően itt nem a nyelvi eredetről van szó. A *társadalmi csoport*² alatt a FaNBI. kutatói több szempont (nyelv, kultúra, vallás, földrajzi egység) alapján értelmezett közösségeket értenek. Ebből következnek olyan megjelölések, mint a *Starck* név esetében a *német*, *zsidó* (*askenázi*), a *Chopin* esetében a *hugenotta*, az *Aziz*-nál a *muszlim*, az *Azzopardi*-nál a *dél-itáliai*, *máltai*. A kötőszó nélkül, csak vesszővel kapcsolt megjelölések a két vagy több kategória közti viszonyt többértelműen ábrázolva néha kifejezetten félrevezetőek lehetnek. Ilyen például az *Emanuel*-nél olvasható *zsidó*, *walesi* megjelölés, melyből nem derül ki, hogy zsidónak és walesinek is tekinthető a név, vagy walesi zsidók által viseltek. A magyarázat csak részben derít fényt a rejtélyre: „kapcsolati név a héber *Immanuel* 'Isten velünk van' személynévből. Az Ótestamentumban ez Isten egyik melléneve Ézsaiás könyvében. A középkori keresztény irodalomban Krisztus egyik alternatív neve. A családnév általában 17. és 18. századi nonkonformisták alkotása, különösen Dél-Walesben.”³ A társadalmi csoport *zsidó* megjelölése és a gördülő etimológia alkalmazása miatt ebből akár az is kikövetkeztethető lenne, hogy a családnévet zsidók viselték. Feltehetőleg azonban nem erről van szó, csupán arról, hogy a magyarázat nem a családnév, hanem a keresztnév nyelvi eredetét adja meg, a társadalmi csoport *Jewish* 'zsidó' megjelöléséhez képest itt a nyelvet (*Hebrew* 'héber') megadva, mintha a kettő egyszerűen megfeleltethető volna egymással. Az efféle, pontatlansággal és következetlenséggel terhelt magyarázatok könnyen vezethetnek félreértésekhez, különösen a nem szakmabeli olvasók esetében, akik a szótár elsődleges célcsoportját alkotják.

A társadalmi csoport megjelölése után a magyarázat a névtípust adja meg – kivéve az ír gael nevek esetében, amelyek mind személynévből eredő, ún. kapcsolati nevek, így a szerkesztő szerint nincs értelme a típusjelölésnek. Véleményem szerint azonban ez a megoldás egyrészt a következetesség rovására megy, másrészt egy olyan szótárban, amely az ír gael nevek eredetét feltételezhetőleg nem vagy kevésbé ismerő, a bevezetést nem feltétlenül olvasó nagyközönségnek szól, az informativitást is csökkenti.

A bevezetés alaposan, jól követhetően, szemléletes példákkal alátámasztva mutatja be a szótárban alkalmazott tipológiát (xiv–xvi). Az elsőként ismertett, azaz legnépesebb főtípust a helyre utaló nevek (*locative names*) alkotják. Ennek altípusai a helynévből eredők (*toponymic names*), a népnévből eredők (*ethnic names*), az 'egy bizonyos ország,

² Az angol szövegben használt terminusok helyett az egyszerűség kedvéért a magyar megfelelőjüket használom.

³ „Relationship name from the Hebrew personal name *Immanuel* 'God is with us'. In the Old Testament this is an epithet of God in the Book of Isaiah. In medieval Christian literature it is an alternative name for Christ. The surname is generally a 17th- and 18th-century coinage among Nonconformists, especially in S Wales.” (Saját fordítás; S. M.)

régió vagy város lakója' jelentésű főnévből vagy melléknévből eredők (*regional names*; pl. *Devenish* 'Devonból való') és a helyre utaló közszavakból eredők (*topographic names*; pl. *Brook* 'patak'). A magyarázat kitér ezen altípusok gyakoriságára (a helynévből eredők a leggyakoribbak), társadalmi kötődésére (pl. a helyre utaló közszavakból eredők jórészt csak az alacsonyabb társadalmi rétegekben fordultak elő), morfológiai jellegzetességeikre és történeti változásaikra, valamint az egyes altípusok elhatárolásának nehézségeire is. A második leggyakoribb főtípus a kapcsolati neveké (*relationship names*), amelyek között nemcsak személynévből, hanem valamely családi kapcsolatot jelentő közszókból alakultak is vannak (pl. *Eames* < középpangol *eme* 'nagybácsi'). A harmadik legnépesebb főtípus a foglalkozásnevekből eredőké (*occupational names*), a negyedik pedig a társadalmi állapotra, helyzetre utalóké (*status names*), amelyeket – mint a szerkesztő is megjegyzi – egyes tipológiák a foglalkozásnéviek altípusaként kezelnek. Utoljára hagyja a bevezetés a *nicknames* elnevezésű főtípust, amely gyakorlatilag minden egyéb motivációjú nevet magába foglal; középpontjában a fizikai jellemzőkre utalók állnak. Ennek határai elmosódottak, átfednek más főtípusokéval. A bevezetés nemcsak itt, hanem már a tipológia bemutatásának elején is felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy egy-egy név akár több típusba is besorolható.

A névtípusról szóló információkat az etimológia követi a szócikkekben. Ha egy családnév esetében több lehetséges eredettel is számolni kell, a szócikkek ezeket számozással különítik el egymástól. A *Fey* családnév esetében például az 1. az angol, a 2. pedig a kínai eredetet jelöli, s az utóbbin belül öt lehetséges eredet is felmerül: három helynévi és két személynévi. Emellett római számokat is alkalmaznak olyan esetek elhatárolására, amikor az etimonok alakilag hasonlóak vagy egybeesnek, ezért nem lehet őket világosan elkülöníteni. Például a *Bright* családnév esetében az (i) jelöli a középpangol *bri(g)ht* 'ragyogó, szép' közszókból, a (ii) pedig az óangol *Briht*, *Beorht* személynévből való eredeztetés lehetőségét (az utóbbi egyébként szintén az említett közsóra vezethető vissza végső soron).

4. A magyar családnevek rétege nem olyan nagy elemszámú, hogy megjelenjen a bevezetésben tárgyaltak közt, de természetesen néhányuk gyakorisága (logikusan a Magyarországon is leggyakoribbak közül) elérte a bekerüléshez szükséges küszöböt. Ezek közül szűrőpróbaszerűen megnézve néhány szócikket megállapítható, hogy a nevek eredetére és etimológiai jelentésére vonatkozó információk helytállóak, ugyanakkor a fent látottakhoz hasonló következetlenség és pontatlanság ezek esetében is megfigyelhető időnként. A *Horváth* és a *Horváth* például egyaránt kapott önálló szócikket, melyek utalnak is egymásra. Ugyanakkor míg a *Horváth* társadalmi csoportját *magyar és zsidó*-ként jelöli meg a szótár, a *Horvat*-ét kizárólag *horvát*-ként, amely a (családnévben meglévő bontóhang nélküli) *Hrvat*⁴ népnévből ered. A fenti következetlenség mellett más szláv társadalmi csoportok (például a cseh és a szlovák) hiánya is feltűnő itt, tekintve, hogy a *Horváth* mindhárom ország 100 leggyakoribb neve közt szerepel (vö. DFNVC.), így viselői bármelyikből érkezhettek Nagy-Britanniába. Ugyanilyen következetlenség figyelhető meg a motiváció leírásában. Horváth-nak olyan magyarokat nevezhettek a kéziszótár szerint, akik Horvátországban éltek, kereskedtek Horvátországgal

⁴ A szótár itt az angol helyesírásnak megfelelően nagybetűvel adja meg a népvét. A *Toth* szócikkében azonban a magyarnak megfelelően, kis kezdőbetűvel közli a *tót*-ot.

(valóban így, az országra és nem a lakosaira utalva), vagy gyakran utaztak oda; a Magyarországon élő horvátokra való alkalmazása nem merül fel. A *Horvat*-ot ezzel szemben a szócikk szerint azokra a horvátokra használták horvátul, akik a Török Birodalomból Kelet- vagy Észak-Horvátországba menekültek. Míg e két szócikk megadja a népnév személyjelölésre való használatának néhány lehetséges motivációját, a *Toth*-nál ez elmarad: csupán annyit tudunk meg belőle, hogy a magyar *tót* népnévből ered, egy szlovák vagy szlovén személyre utalva.

5. Összegezve elmondható, hogy a kéziszótár – amely több mint ezeroldalas terjedelmével, gazdag anyagával így is hatalmas vállalkozás – célszerű megoldásokkal, sikeresen valósította meg az óriási nagyszótári anyag tömörítését, a lehető legtöbb név szócikkét megőrizve az érdeklődő nagyközönség számára. A FaNBI. kutatóinak nem volt könnyű dolguk, hiszen Nagy-Britannia és Írország mai családnevei – a szigetországok történelmi és mai politikai, társadalmi és gazdasági viszonyainál fogva – rendkívül sok és egymástól igen eltérő típusú nyelvből és kultúrából származnak. Ez számos módszertani nehézséget okozhatott (pl. az összes lehetséges nyelvi eredet feltárásában és egymáshoz való viszonyának meghatározásában, az egymástól akár jelentősebben is eltérő családnévrendszereket képviselő nevek egységes tipológiai leírásában). A névalakok történeti változatossága szintén komoly kihívások elé állította a kutatókat, különösen az utalórendszer kidolgozása és következetes alkalmazása terén. Mindezek ellenére azonban a kéziszótár rendkívül gazdag és hasznos anyaggal szolgál elsősorban a Brit-szigetek nyelveiből eredő családnevekről, s – bár némileg óvatosabban – számos egyéb nyelv, illetve nép családnevei iránt érdeklődve is érdemes kézbe venni. Kiemelkedően informatív bevezetése nemcsak a szótár használatát könnyíti meg, hanem a szigetek családnévállományával, azok történetével, számos más kultúra családneveivel, valamint családnévtipológiai témákkal kapcsolatban, szakirodalomként vagy a névtan, illetve a Brit-szigetek nyelveinek és kultúráinak oktatásában is kiválóan hasznosítható.

Hivatkozott irodalom

- ARCHER, STEVEN 2015. *The British 19th Century Surname Atlas*. Archer Software, ver. 1.20. CD-ROM.
- DFNVC. = *Dictionary of Family Names in the Visegrad Countries* = *Slovník příjmení v zemích Víšegrádské skupiny* = *A visegrádi országok családnévszótára* = *Słownik nazwisk państw wyszehradzkich* = *Slovník priezvisk vyšehradských krajín*. Ed.-in-chief SLÍZ, MARIANN. ÚJČ–ELTE–AMU–UKF, Praha–Budapest–Poznań–Nitra, 2024. <https://v4surnames.elte.hu>
- FaNBI. = *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* 1–4. Eds. HANKS, PATRICK – COATES, RICHARD – MCCLURE, PETER. Oxford University Press, Oxford, 2016.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar